

**До разової спеціалізованої вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ**

В І Д Г У К

*офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри публічного управління та цифрової економіки
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
Бойчука Андрія Юрійовича на дисертацію Єщенка Олександра Володимировича
«Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження», подану на
здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 Право, за
спеціальністю 081 Право*

Актуальність теми дисертаційного дослідження. У світовій історико-правовій науці традиційно визначаються три основні етапи становлення принципу доступності правосуддя: Першим етапом вважається стародавній, протягом якого відносна доступність населення до правосуддя в умовах відсутності автономної судової гілки влади забезпечувалася поєднанням управлінських та судових функцій центральними та місцевими загальними органами і посадовими особами публічного управління, включаючи абсолютного монарха (фараона, царя і т. п.). В межах другого етапу (XVII-друга половина XX ст.) судова влада поступово виокремилася з-поміж інших елементів системи публічного управління в якості самостійної, професійно забезпеченої кадрами гілки влади. Новітній етап (з 60-х рр. XX ст. до сьогодні) характеризується доктринальним розробленням концепції доступності правосуддя, що згодом набула статусу міжнародно-правового стандарту та принципу національного судочинства правових держав у якості необхідного складового елементу права на справедливий суд.

Своєю чергою, незважаючи на серію наукових різноманітних публікацій, присвячених доступу до правосуддя в Україні в умовах сучасності, неупереджений та всебічний історико-правовий аналіз доступу до правосуддя, як складного та багатоаспектного явища, в межах вітчизняної фундаментальної юридичної науки загалом не проводився. Це й очевидний факт обумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Актуальність теми дисертаційного дослідження також відповідає Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року, затвердженим Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722; Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р; Пріоритетним напрямком розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі на 2023–2028 роки (державний реєстраційний номер 0123U103538) Одеського державного університету внутрішніх справ; темі НДР «Забезпечення адміністративно-правовими засобами прав і свобод людини і громадянина в Україні» на 2025-230 рр. (0125U001209), що виконується кафедрою адміністративно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ. У вступі до дисертації і в самій роботі, що рецензується, автором наведені й інші обґрунтування актуальності обраної теми дисертації, дублювати які немає необхідності у даному відгуку.

При підготовці дисертації, що рецензується, автором належним чином використана **сучасна методологія історико-правових наукових досліджень**.

Зокрема, на сторінках 28-29 дисертації дослідником звертається увага на те, що для досягнення окресленої мети та розв'язання сформульованих у роботі завдань було застосовано низку загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-наукових підходів та методів пізнання правової дійсності.

При цьому вивчення особливостей доступу до правосуддя в Україні ґрунтувалося на використанні міждисциплінарного, антропологічного, цивілізаційного, онтологічного, праксеологічного, системного та аксіологічного підходів. Основоположну роль відіграв діалектичний метод, який сприяв якісному розкриттю предмета дослідження та реалізації визначених мети й завдань. Системний підхід став основою для комплексного вивчення досвіду діяльності судових інституцій у сфері забезпечення доступу до правосуддя в Україні. Застосування прийомів і методів формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, абстракції, синтезу, класифікації) дало змогу виявити закономірності та

тенденції розвитку системи доступу до правосуддя на українських землях упродовж IX – на початку XXI ст. Досягнення мети дослідження детермінувало необхідність використання також спеціальних наукових методів пізнання юридичної дійсності в її історико-правовому вимірі. Завдяки історичному методу у поєднанні з праксеологічним підходом відстежено трансформаційні процеси, що відбувалися в судових органах, що функціонували на українських землях протягом IX ст. – на початку XXI ст. Порівняльний метод дав змогу не лише зіставити науково-концептуальні підходи щодо розуміння сутності доступу до правосуддя, а й виявити в них елементи збігу та розбіжностей, контекстуальні й загальнотеоретичні свідчення та умовиводи. За допомогою герменевтичного методу простежено еволюцію смислового наповнення терміна «доступ до правосуддя», його рецепцію як у сучасному розумінні, так і в значенні, яке він мав у попередні історичні періоди. Структурно-функціональний метод став у пригоді для дослідження діяльності судових установ на теренах українських земель. Вивчення організації судових установ було ефективним завдяки інституційному методу. Формально-юридичний метод слугував орієнтиром для аналізу положень правових актів у сфері судочинства та вивчення особливостей їх реалізації у забезпеченні доступу до правосуддя. Залучення онтологічного підходу відкрило широкі можливості для осмислення сутності явищ, які стали об'єктом дослідження, та для їх порівняння з відповідними історичними періодами. Юридіко-технічний метод було застосовано під час вивчення механізмів ухвалення конкретних рішень судовими установами в процесі здійснення правосуддя.

Робота виконана науковим стилем. З нею, як і з науковими публікаціями автора, цікаво ознайомитись та викласти власні судження з приводу дисертації.

Наукова обґрунтованість положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій зумовлюється належним науковим ступенем та високим рівнем обґрунтованості висновків й результатів дисертаційного дослідження.

Перш за все вважаю за необхідне зазначити про те, що ознайомлення із змістом дисертації дозволяє офіційному опоненту прийти до висновку, що опанування предмету дослідження не стало б можливим без поєднання основних засад історії держави та права України, історії держави та права зарубіжних країн, загальної теорії права та науки судового права, завдяки яким сформульовано цілісну наукову концепцію, що розкриває особливості доступу до правосуддя як багатоаспектного явища в його історико-правовому вимірі.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій визначаються також елементами наукової новизни та, разом з тим, використаними методами наукового пізнання відносно предмету та об'єкту власного дослідження, про що мова йшла на попередніх сторінках відгуку. Також слід окремо наголосити, що текст дисертації в повній мірі відповідає меті дослідження, яка співвідноситься із поставленими задачами.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій обумовлюється належним володінням основними положеннями історико-правових, теоретичних, прикладних знань та навичок з питань предмету власної дисертації. Остання, в свою чергу, містить нові науково – обґрунтовані результати проведених здобувачем досліджень, котрі виконують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для правової галузі знань.

Новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачем досліджень.

Елементи наукової новизни дослідження повною мірою відображені у змісті дисертаційного дослідження і підтверджені ґрунтовними висновками дисертанта. Особливу увагу варто звернути на наступні теоретичні положення та висновки, сформульовані автором.

Так, дисертантом уперше:

– обґрунтовано висновок про взаємозалежність і системні зв'язки між онтологічною складовою доступу до правосуддя та конкретними історичними періодами українського державотворення з урахуванням притаманних їм характерних рис;

– аргументовано наукове положення про те, що смислове наповнення концепту «доступ до правосуддя» формувалося через формалізацію таких ідей, як незалежність судової влади від законодавчої та виконавчої; пріоритет захисту прав людини; гуманізм; етатизм; правова держава; презумпція невинуватості; процесуальна змагальність тощо;

– всебічно доведено, що на теренах України перші юридичні конструкції та норми, які в контексті сучасного розуміння доступу до правосуддя можуть тлумачитися як його невід'ємні складові, були закріплені у Третьому Литовському статуті 1588 р. Зокрема, суд мав відбуватися виключно за участі судді; позивач зі шляхетського стану мав право у разі присутності на засіданні двох судових урядників, які складали присягу в цьому земському суді, обрати одного з них для розгляду справи; суд був зобов'язаний готувати та надсилати сторонам упомінкові листи із зазначенням дати засідання і заборобою на ухилення від участі;

– встановлено, що вагоме значення для забезпечення доступу до правосуддя на західноукраїнських землях після ухвалення Конституції Габсбурзької монархії 1849 р. мало запровадження відкритості (гласності) судового процесу, який здійснювали виключно державні суди, а також інституту присяжних, покликаною розглядати кримінальні справи про вчинення тяжких злочинів;

– обґрунтовано положення про те, що одним із найбільш значущих досягнень сучасності у сфері забезпечення доступу до правосуддя стало впровадження можливості подання позовної заяви через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Ця система є комплексним інформаційно-комунікаційним інструментом, створеним для оптимізації роботи

судів, спрощення доступу до юстиції та покращення доступності правосуддя. Функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечило впровадження підсистеми «Електронний суд», яка через реєстрацію електронних кабінетів осіб надає можливість звертатися до суду та подавати документи онлайн, що значно спрощує й прискорює процедури правосуддя.

Поруч із цим, офіційним опонентом позитивно оцінюється висловлений в контексті наукового дослідження висновок про те, що проблема доступу до правосуддя належить до «класичних», «вічних» проблем юриспруденції, які, попри плин часу та зміну суспільно-політичних реалій, не втрачають своєї актуальності. Недаремно дискусія античних мислителів щодо природи доступу до правосуддя, що розпочалася ще за доби античності, зберігала свою значущість упродовж усіх подальших історичних епох, збагачуючи правовий світогляд новими підходами та смислами (стор. 32).

Варто погодитись із автором в тому, що завдяки християнському світогляду, через призму релігійних уявлень та розвиток візантійського канонічного право, в суспільній правосвідомості різних народів світу формуються онтологічні та аксіологічні передумови правосуддя, його релігійно-моральне розуміння, в основі якого покаяння і відплата, милосердя і співчуття, а злочин – гріх. При цьому справедливості надається релігійно-етичне наповнення, і вона визнається єдиним моральним джерелом закону. В період Середньовіччя правосуддя стає основою монархічної ідеології, що підкреслювала сакральну природу правителя. Важливість західноєвропейського і східного впливу полягає в прийнятті основних ідей і «духу» права, заснованих на християнських цінностях, які відповідали православному світогляду (стор. 58).

Розглядаючи доволі складні та дискусійні питання предмету дисертаційного дослідження, позитивною рисою роботи вважаю приділення уваги здобувачем наукового ступеню питанню доступу до правосуддя на українських землях у литовсько-польський період (XIV – кінець XVIII ст.). В цьому контексті автором цілком слушно зазначається про те, що аналіз доступу

до правосуддя на українських землях у литовсько-польський період (XIV – кінець XVIII ст.) свідчить, що право верховного суду зосереджувалося в руках великого князя – господаря, а на місцях правосуддя здійснювали призначені ним намісники. Кожна вільна людина мала право звернутися до великого князя з позовом у будь-якій справі. Цілком закономірно, що це призводило до скупчення справ у великокнязівському суді та спричиняло тяганину (стор.174-175).

Одночасно із цим дисертант має рацію, стверджуючи, що незалежно від виду судочинства, доступ до правосуддя зовнішньо виражається через сукупність обов’язкових загальних ознак:: 1) гарантована доступність правової системи для всіх осіб без будь-яких форм дискримінації, що дає змогу кожному індивіду захищати свої права та інтереси; 2) забезпечення прозорості та справедливості судового процесу, зокрема незалежності суддів і рівності перед законом для всіх сторін; 3) можливість ефективного звернення до суду та інших правоохоронних органів з метою вирішення правових спорів і конфліктів; 4) право на обґрунтований і справедливий розгляд справи, включно з дотриманням належних процедур і використанням відповідних доказів; 5) можливість отримання правової допомоги й консультацій для всіх осіб, які потребують захисту своїх прав та інтересів (стор. 254).

На думку офіційного опонента, автор наукового дослідження справедливо зазначає, що суд і судочинство на українських землях у складі Російської імперії ґрунтувалися, з одного боку, на безправному становищі особи, а з другого – на значних повноваженнях органів державної влади.

Характерними ознаками судочинства були: базування як кримінального, так і цивільного процесу на інквізиційних засадах; вплив на процеси судочинства з боку представників місцевої влади (зокрема губернатора, який мав значні повноваження у судовій сфері та здійснював нагляд за судовим слідством і провадженням справ у судах); трансформаційні зміни загальноімперського законодавства у сфері судочинства в 1864 р., що призвели до множинності судових інстанцій з невизначеною підсудністю та різним порядком

провадження; нормативна фіктивність реалізації принципів права на захист, презумпції невинуватості, гласності й змагальності; суперечність між проголошеними принципами правосуддя та самодержавним, бюрократичним імперським устроєм і кріпосницькими порядками (стор. 259).

Дисертації притаманні й інші, не менш цікаві положення, висловлені автором за результатами дослідження.

У висновках до розділів та загальних висновках до дисертації в цілому здобувач чітко та повно в логічному сенсі виклав основні здобутки власного дослідження.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації, обумовлюється, перш за все, належною апробацією результатів дисертаційного дослідження у наукових публікаціях О.В. Єщенка у фахових наукових виданнях України, в опублікованих тезах доповідей дисертанта на науково-практичних конференціях. Наукові здобутки автора підтверджуються та повною мірою відображаються в його наукових публікаціях.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Дисертаційному дослідженню, що рецензується, притаманні і деякі дискусійні положення, спірність яких викликає необхідність зазначення про них у відгуку.

По-перше, О.В. Єщенко в своїй роботі не приділив належної уваги питанню співвідношення доступу до правосуддя та ефективності правосуддя, ураховуючи загальний вектор роботи, який має історико-правовий вимір. Цілком вочевидь, що відносна доступність правосуддя незалежно від часу та історичного контексту без його ефективності, не може бути, сама по собі панацеєю.

По-друге, в контексті роботи важливе значення має такий концепт як «судова політика», Звісно, що саме вона завжди визначала те, яким й буде доступ до правосуддя. Як слідує із змісту роботи, автором питання щодо смислового наповнення поняття «судова політика», насамперед, в широкому

історичному контексті не розглянуто, що в контексті історико-теоретичних філософських передумов доступу до правосуддя, слід вважати як певне упущення.

По-третє, наголошуючи на тому, що «... в сучасних юридичних, наукових розробках все більше акцентується увага на тому, що доступ до правосуддя є не тільки правом самим по собі, він водночас забезпечує реалізацію інших прав. Доступ до правосуддя є вагомим чинником у забезпеченні верховенства права й пронизує різні галузі права» (стор. 59), автор не пояснює, що слід розуміти під «чинником у забезпеченні верховенства права». Крім того, якщо чинники забезпечення верховенства права пронизують різні галузі права, чи можна їх відносити до числа загально-правових явищ. Відповіді на вказані питання мали б бути подані автором у дослідженні.

По-четверте, у науковому дослідженні О.В. Єщенко вказує про те, що «...в Україні наразі не конституювано поняття «доступ до правосуддя» (стор. 255). Водночас, як слідує із аналізу змісту роботи, автор не висловив власної точки зору щодо доцільності конституціоналізації поняття «доступ до правосуддя».

Загальна оцінка дисертаційної роботи та її відповідність встановленим вимогам. Вищенаведені дискусійні положення взагалі не мають негативного характеру і не впливають на належний рівень дисертації на здобуття наукового ступеню доктора філософії в галузі права, що рецензується. Полемічність окремих положень, про які мова йде вище, притаманна будь-якій творчій роботі, зокрема науковій роботі, представленої на здобуття наукового ступеню доктора філософії із зазначеного напрямку дослідження. Тому автору пропонується в подальшому здійснити творчий пошук науково-аргументованих відповідей на висловлені запитання та спірні положення даної роботи.

Зміст дисертації повністю корелюється з її назвою. Сама робота відповідає встановленим вимогам, була оприлюднена у належні терміни. Знайомство із науковою працею О.В. Єщенко, належне використання автором наукових джерел у тексті дисертації дозволяє прийти до висновку про відсутність у дослідженні

як привласнення авторства чи чужого твору науки, так і випадків використання у тексті вказаної наукової роботи чужого твору чи його частини без посилання на автора, так і відсутність порушення інших елементів академічної доброчесності.

На підставі викладеного вважаю, що дисертаційне дослідження О.В. Єщенка «Доступ до правосуддя в Україні: історико-правове дослідження», котре подано на здобуття освітнього (і водночас першого наукового) ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», за змістом, обсягом, науковою новизною, теоретичним і практичним значенням та оформленням відповідають встановленим вимогам.

Дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та, разом з цим, вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341, від 19 травня 2023 року № 502, від 03 травня 2024 року № 507), а також Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України від 31 травня 2019 року № 759).

Ознайомлення з дисертацією О.В. Єщенка свідчить про доцільність присудження йому спеціалізованою вченою радою наукового ступеня доктора філософії в галузі права, оскільки він набув відповідних історико-правових та теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної діяльності, оволодів методологією наукової діяльності, а також здійснив власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, історико-правове, теоретичне та практичне значення. Рівень виконання здобувачем наукового ступеня поставленого дослідницького завдання є належним.

На підставі викладеного вважаю, що здобувач вказаного наукового ступеня, Єщенко Олександр Володимирович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», а його дисертація заслуговує на позитивну оцінку з боку спеціалізованої вченої ради.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного
управління та цифрової економіки
Державного університету інтелектуальних
технологій і зв'язку**

Андрій БОЙЧУК